

ISTARSKI KAŠTELI

PRIPREMILI:
Krešimir Regan
Branko Nadilo

Ostaci kaštela na području Bujštine

Utvrđeni su gradići veliko bogatstvo i posebnost Istre te temelj sadašnjega turističkoga preporoda slabo naseljene unutrašnjosti, a pokraj njih se gradi sve više raskošnih kuća za odmor

Utvrđeni gradići Istre pripadaju nedovoljno istraženim sadržajima hrvatske graditeljske baštine. Ima ih stvarno mnogo, a to ujedno upućuje i na gustu naseljenost još u prapovijesnom dobu jer su se svi uglavnom razvili na starim gradinama. Stoga su mnoga istarska naselja kontinuirano nastanjena i više od četiri tisućljeća, pa se ubrajaju među najstarija neprekidna boravišta ljudi u Hrvatskoj, pa i u Europi. Kako je najveći jadranski poluotok u južnim i zapadnim dijelovima ostao praktički neoštećen tijekom seoba naroda početkom srednjeg vijeka, to je i jedno od rijetkih europskih područja gdje se kontinuitet gradnje utvrđenih naselja može pratiti od prapovijesnih početaka, zapravo od brončanog doba.

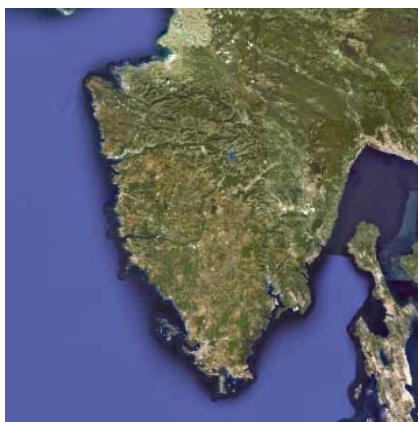
Istra svoj povijesni razvoj zahvaljuje snazi svojih bedema i kula nastalih na prastarim palisadnim gradinama i kamenim kašteljerima, ali i geografskom

Istra je bila je u središtu prometnih veza istočnih i zapadnih europskih prostora u starom i srednjem vijeku, a taj je položaj donosio i brojne opasnosti

smještaju na raskrižju važnih pomorskih i kopnenih prometnih pravaca. Smještena u dnu Jadranskog mora i stiješnjena alpskim gornjem u svom zaleđu, bila je u središtu prometnih veza istočnih i zapadnih europskih prostora tijekom staroga i srednjeg vijeka. Taj je položaj, osim trgovačkih veza, donosio i brojne opasnosti, pa je gradnja utvrđenih naselja na vrhovima brežuljaka stvarno bila i uvjet opstanka.

Osnovni podaci o Istri

Istru je svojedobno živopisno ocrtao slavni engleski istraživač, vojnik, prevoditelj, pisac, orijentalist, kartograf, etnolog, diplomat i konzul u Trstu sir Richard Francis Burton (1821.-1890.): „Na krajnjem sjeveru Jadranskog mora gdje završava morska površina koja je grlo u ustima Mediterana, nalazi se trokutasti komad zemlje oblika jezika. To je Istra.“ No iako smo nekako naviknuti Istru promatrati kao gotovo pravilan istokračni trokut, tradicionalna je granica te posebne jadranske regije nešto drukčija. Naime, kopnena zemljopisna granica ide od Miljskog poluotoka i naselja Doline nadomak Trsta u Italiji, preko slovenskog područja do sjevernog ruba Čičarije i nastavlja do Klane, Kastva i uvale Preluka u Kvarnerskom zaljevu.

Istra s Google Earth-a

Istru se obično dijeli na crvenu (sa zapadnom obalom i prevladavajućom crveno-smeđom zemljom), sivu (središnji dio sa sivim glinastim tлом) i bijelu (s kamenitim područjem Učke i Čičarije

na sjeveroistoku). Zapadna je obala plića i razvedenija, a istočna strmija i slabije naseljena. Dio je istočne obale uz Kvarnerski zaljev od 1993. u sastavu Primorsko-goranske, a ostatak je u Istarskoj županiji. Najveća su tu naselja: Pula, Poreč, Rovinj, Opatija, Pazin, Umag, Labin, Buzet i Medulin te Kopar i Piran u slovenskom dijelu.

To je područje ukupne površine od gotovo 3306 km², od čega našoj zemlji pripada 89%, a ostatak Sloveniji i Italiji. Tu je 2001. živjelo približno 323.070 stanovnika (prosječna gustoća 98 stanovnika po km²) jer je točan broj zbog isprepletenih državnih, regionalnih i općinskih granica gotovo nemoguće ustanoviti. Od toga je u Istarskoj županiji i na dijelu Kvarnera u Primorsko-goranskoj županiji živjelo 224.990 stanovnika, od čega 72% Hrvata, 7% Talijana, gotovo 5% Srba i Bošnjaka, 4% regionalnih Istrana te više od 10% nacionalno neopredijeljenih.

Istra s drž., reg. i općinskim granicama

Etnički se sastav Istre znatno mijenjao tijekom 15. i 16. st. kada je Mletačka Republika nakon brojnih epidemija na

opustjela područja dovela doseljenike uglavnom iz dalmatinskog zaleđa. No najveće su se promjene stanovništva zbile tijekom 20. st. Nakon uspostave fašističke vlasti i zabrane nacionalnih kulturnih i prosvjetnih institucija dio Hrvata iselio je u ondašnju Jugoslaviju, a u Istru su naseljeni Talijani iz južne Italije. Pri kraju i nakon Drugog svjetskog rata vrlo je velik broj stanovnika napustio Istru i odselio u Italiju (podaci se, ovisno o izvorima, kreću od 200.000 do 350.000 stanovnika).

Istra je u kasnobrončanom dobu bila naseljena Histrima, posebnim plemenom venetsko-ilirskog podrijetla koje su Rimljani pokorili 177. pr. Kr. i potom romanizirali. Za velike je seobe naroda Istra kratkotrajno bila pod vlašću Ostrogota, a potom Bizanta, da bi poslije bila dio franačke države. Zatim je bila u vlasništvu akvilejskog patrijarha i pod upravom njemačkih plemićkih obitelji, da bi postupno cijeli obalni pojas potpao pod vlast Mletačke Republike. Poslije Napoleonovih ratova bila je u Habsburškoj Monarhiji, a nakon Prvog svjetskog rata pod Italijom. U sastav je Hrvatske, odnosno ondašnje Jugoslavije, prvi put ušla nakon Drugog svjetskog rata [1].

Nastanak kaštela

Vjerojatno su sva istarska naselja u prapovijesti bila utvrđena, ali su se u unutrašnjosti iz mnogobrojnih gradina u naselja razvila samo ona koja su nadzirala glavne prometne pravce. Bila su to skućena i utvrđena naselja na uzvisinama. Gradići na obali bili su opasani zidinama i branjeni masivnim utverdama, dok je u zaleđu postupno, zahvaljujući razvoju feudalizma tijekom 12. i 13. st., nastala Istra kaštela. Istodobno se razvijao i komunalni ustroj utvrđenih naselja te su se ta dva lica Istre uobličila do 14. st. Kameni i vitki kašteli počeli su gubiti na obrambenom značaju razvojem topničkog oružja, pa su neki od početka 16. st. počeli propadati (Roč, Vranja, Paz, Grdoselo...), neki su se preobrazili i povećali (Boljun, Lupoglav, Kršan, Kožljak, Veprinac...), a neki postali seoska naselja (Račice, Sovinjak, Draguč, Vrh, Hum...). U kaštelima je inače

boravilo ondašnje plemstvo ili vazali koje su vlasnici posjeda zadužili da ubiru porez i štite stanovništvo i posjede od napada. Zapravo bi se s urbanog gledišta kaštel mogao odrediti kao nešto između sela i obzidanog naselja koje se moglo razviti u selo, gradić ili jednostavno nestati.

Jedna ulica u Draguču

Zapravo su sva istarska naselja bila utvrđeni gradovi, osim Fažane i Galizane, koje su u antici bile municipiji ili centurijska središta.

Utvrđeni su gradići veliko bogatstvo i posebnost Istre te temelj sadašnjega turističkoga preporoda slabo naseljene unutrašnjosti. Štoviše, pokraj njih se gradi sve više kuća za odmor, pa je to uzrokovalo znatno povećanje cijene građevnog zemljišta u kontinentalnoj Istri. Zato smo odlučili u nekoliko nastavaka prikazati tu vrijednu i zanimljivu graditeljsku baštinu, a osim leksikona i enciklopedija te pisanih izvora rabili smo i brojne istarske web-portale koje marljivo pune zaljubljenici u istarsko kulturno i prirodno blago (valja posebno istaknuti <http://swirl.blogger.hr> i <http://tiber-pula.blogger.hr>). [2], [3], [4], [5] i [6]

Bujština i Buje

Pregled utvrđenih istarskih kaštela započinjemo u Bujštini, povijesno-geografskoj regiji na krajnjem sjeverozapadnom dijelu hrvatske Istre, omeđenoj morem i rijekama Mirnom i Dragonjom, koja je ujedno i granica sa Slovenijom. Taj je pogranični prostor i u prošlosti imao važnu ulogu. Najprije je bio mjestom razgraničenja plemena Histra i Veneta, potom velikoga obrambenog

limesa Rimskoga Carstva za obranu prilaza sjevernoj Italiji, tu su se u srednjemu vijeku prelamali interesi Bizantskoga i Franačkog Carstva, a potom Akvilejskog patrijarhata, knezova Goričkih, Mletačke Republike i naposljetku Habsburgovaca. Stoga ne čudi da je u tom uskom pojasu bilo dvadesetak prapovijesnih gradina, od kojih su mnoge dograđene u feudalne utvrde te tijekom razvijenoga srednjeg vijeka prerasle u male utvrđene gradiće. Samo su tri negdašnje gradine danas naselja (Buje, Kaštel i Momjan) koja su gotovo u cijelosti sačuvala svoju srednjovjekovnu urbanističku strukturu. Na području Bujštine su tri grada (Umag, Novigrad i Buje) i jedna općina (Brtonigla), a na površini od 246,4 km² živi 24.656 stanovnika (popis iz 2011.). Riječ je o valovitom i brdovitom kraju prekrivenom vinogradima, maslinicima i oranicama te prošaranom hrastovim, cerovim i borovim šumama. Tu su smješteni istarski vinogradi s brojnim vinskih podrumima i seoskim turističkim domaćinstvima.

Središnje naselje tog dijela Istre su **Buje** (tal. **Buie**), smještene 13 km istočno od Umaga na vrhu istaknutog brda, koje su upravno, kulturno, prosvjetno središte te do turističkog razvoja obalnih gradova i glavno gospodarsko središte. U Bujama su i danas općinski sud s gruntovnicom i katastrom, dvojezične osnovne i srednje škole te odjel Ekonomskog fakulteta Riječkog sveučilišta, ali i neki županijski uredi, počasni talijanski konzulat te dva međunarodna carinska prijelaza i carinska ispostava. Buje su ujedno i važno raskršće prometnica što spaja Pulu s Koprom i Trstom te Umag s Buzetom, a kroz područje grada prolazi i autocesta Istarskog ipsilona.

Kameni i vitki kašteli počeli su gubiti obrambeni značaj razvojem topničkog oružja

Buje su u svojoj dugoj povijesti doživljavale blistave vrhunce i velike padove, o čemu svjedoči i urbanistički sklop povijesne gradske jezgre. Iako je središte Buja bilo važna histarska gradina, prema povijesnim dokumentima i arheološkim materijalima može se zaključiti da su

Tlocrt povijesne jezgre Buja

prvo utvrđeno naselje pod nazivom *Bullea* podigli Bizantinci u 6. st. tijekom seobe naroda. Od tog naziva, vjerojatno histarskog podrijetla, potječe uostalom i današnje ime grada, makar o tome postoje i legende. Jednu je, doduše prilično neuvjerljivu, u 18. st. zabilježio novigradski biskup Tomassini. Prema njoj su Slaveni u bijegu pred neprijateljima svojedobno stigli na područje Buja i zaključili da je „tote bolje stati“, pa je po onom „bolje“ navodno nastalo Buje.

O izgledu bizantske utvrde danas se ne zna ništa, ali se pretpostavlja da je služila kao pribežište (refugij) okolnom stanovništvu za prodora oružanih pljačkaških skupina. Pod bizantskom je vlašću naselje bilo do 788., a zatim su cijelim područjem zavlada li Franci. Buje se u dokumentima prvi put spominju tek 981. kao *castrum Bugle* u povelji akvilejskog patrijarha Otona II. Ondašnja je utvrda imala veliku ulogu u borbama s Mlečanima koji su je zauzeli tek 1412. godine. Tada su srušili sve gradske bedeme, ali su ih već 1459. počeli temeljito obnavljati.

Za mletačke je uprave nastavljen urbanistički, kulturni i gospodarski napredak Buja zasnovan na vinogradarstvu, trgovini i obrtu. Poraslo je i stanovništvo, pa se grad proširio na južne padine brežuljka, gdje se oko crkve Sv. Marije Milosrdnice razvilo novo gradsko podgrađe. Nakon što je 1556. kuga desetkovala domaće stanovništvo ovamo su se doselili uglavnom Hrvati prebjegli s područja pod osmanskome

vlašću. Kako je strateški položaj Buja opravdan i za Uskočkoga rata, počeo se 1674. graditi novi pojas obrambenih zidina koje su opasale i negdašnje predgrađe.

Najstariji dio Buja

Bujski su bedemi već u 18. st. zbog gubitka obrambene važnosti većim dijelom porušeni i zamijenjeni nizovima novih baroknih kuća ili uklopljeni među postojeće. No stari je dio grada sačuvao srednjovjekovnu urbanu strukturu sa središnjim trgom i uskim ulicama te ostacima obrambenih zidova s visokom baroknom peterokutnom kulom Sv. Martina. Uz venecijansku se lođu ističe više renesansnih patricijskih palača i kuća s bogato ukrašenim prozorskim otvorima i portalima te kamenim krunama spremnika za vodu. Na glavnom se trgu posebno ističu palača u stilu venecijanske cvjetne gotike s oslikanim pročeljem i patricijska kuća iz 15. st.

U 18. st. u gradskom je središtu na mjestu

starije trobrodne crkve iz 13. st. podignuta i nova župna crkva Sv. Servula, a gradili su je Giovanni (Zuane) Dongetti iz Pirana i Antonio Naiber iz Kopra. Negdašnja je romaničko-gotička crkva pretvorena u jednobrodnu s bogato ukrašenom unutrašnjošću. Posebno se ističu radovi uglednih mletačkih umjetnika i majstora – oltari Gaspara Albertinija, kipovi Giovannija Marchiorija, slike Giuseppea Cameratija i orgulje iz radionice Gaetana Callida. Kontrast je bogatom interijeru nedovršeno pročelje s lijepim portalom.

Od ostalih građevina valja istaknuti središnji samostojeći crkveni zvonik, koji se počeo graditi u kasnogotičkom, a dovršen je u baroknome stilu, srednjovjekovnu i potom barokiziranu crkvu Sv. Ivana Evanđeliste te već spominjanu i više puta obnavljanu crkvu Sv. Marije Milosrdnice

iz 16. st., kojoj je pridodan visoki barokni zvonik. Prema legendi, pri prijenosu zavjetnog kipa Majke Božje iz Venecije,

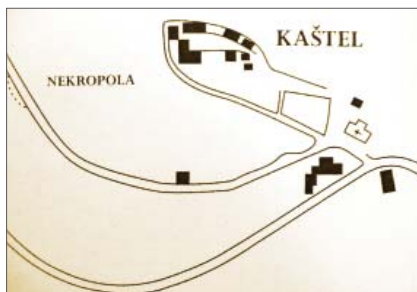
Pročelje crkve Sv. Servula u Bujama

bujski je zemljoposjednik Paolo Račica zakasnio ući u grad prije zatvaranja gradskih vrata, pa je morao prespavati izvan zidina. Kada se ujutro probudio i pokušao podići kip, nije to mogao učiniti, čak ni uz pomoć konja, što je narod protumačio kao Gospina želju da se na tom mjestu izgradi njezino svetište. [2] Sukobi Slovenije i Hrvatske oko granične linije u Piranskom zaljevu imaju začetke na rijeci Dragonji, graničnoj liniji gradskih područja Pirana i Buja. Svađa je započela davne 1294., kada su Buje optužile susjedni Piran za uzurpiranje svojih pašnjaka. Piran je nedugo potom optužio Buje za rušenje graničnih oznaka i nezakonito ubiranje ljetine. U sukob se 1310. uključio i mletački dužd Pietro Gradenigo, koji je s vojskom osvojio i zapalio Kaštel na bujanskom području. Nedugo nakon što su Buje potpale pod mletačku vlast, Piran je zbog navodnog špijuniranja dobio dozvolu rušenja bujanskog zvonika. Grupa se Bujanaca „osvetila“ tako što je ušla u Piran i ukrala jedno zvono, a u Bujama je 1480. po uzoru na akvilejski ponovo izgrađen viši i ljepši zvonik. [2], [3], [5]

Kaštel blizu slovenske granice

Najmanji je utvrđeni gradić Bujštine **Kaštel** (tal. **Castelvenere**), koji se nalazi 6 km sjeverno od Buja, na vrhu omanjeg brežuljka i gotovo na granici Hrvatske i Slovenije. Također se razvio na mjestu prapovijesne histarske gradine, na dominantnom položaju iznad rijeke Dragonje. U starijim se dokumentima spominje kao *Castrum Veneris*, što upućuje na mogućnost da je na mjestu utvrde u antici bio hram božice Venere. Štoviše, u ranom se srednjem vijeku Kaštel nazivao i *Porto Venere*, što bi značilo da je u to vrijeme Dragonja bila plovna ili da je dotle dopiralo more prije nego što je odmaknuto riječnim nanosima. Navodno su se još u 19. st. mogli uočiti tragovi vezova za plovila. Postoji čak i mogućnost da je na obali postojalo i rimsko naselje čiji tragovi nisu pronađeni.

Pokraj negdašnje utvrde pronađeni su ostaci paljevinske nekropole koji svjedoče o životu od 8. do 6. st. pr. Kr., ali nema podataka o tome što se poslije događalo

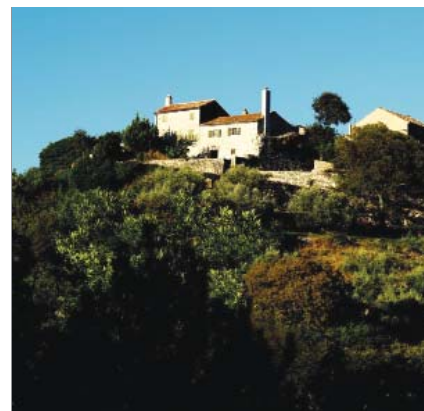

Tlocrt Kaštela

na ovom prostoru. No sasvim je sigurno da je u razvijenom srednjem vijeku na mjestu negdašnje gradine izgrađen kaštel koji se 1064. prvi put spominje u dokumentima. Tada ga je piranski plemić Artuik prodao istarskome markgrofu Urlichu II. od Weimar-Orlamündea, koji ga je nakon nekoliko desetljeća zajedno s ostalim posjedima poklonio akvilejskom patrijarhatu. S vremenom se unutar zidina razvilo manje trgovačko i obrtničko naselje koje je 1268. najprije opljačkala koparska vojska, a kaštel su potom, što je već rečeno, osvojili i spalili Mlečani. Čini se da utvrda unatoč dominantnom strateškom položaju nikad nakon toga nije sasvim obnovljena. Kaštel i naselje na njegovu mjestu bili su u vlasništvu Akvilejskog patrijarhata do 1420., kada su Mlečani preuzeli sve preostale dijelove toga povijesnoga crkveno-upravnog područja. Za mletačke je vladavine Kaštel bio u vlasništvu koparske plemićke obitelji Furegoni, a potom od početka 18. st. pod vlašću Austrije, da bi 1848. postao samostalnom seoskom općinom.

Buje su u svojoj dugoj povijesti doživljavale blistave vrhunce i velike padove, a o tome svjedoči i povijesna gradska jezgra

Ostaci se utvrđenoga kaštela nalaze na vrhu brežuljka iznad suvremenog naselja i njegovi se tragovi jedva naziru. Na mjestu male kapelice, koja se nalazi na ulazu u kompleks od nekoliko kuća, mogu se uočiti vrata negdašnjega kaštela. Za uprave Akvilejskog patrijarhata oblikovala se urbana struktura blago izduženog četverokuta s usporednim nizom starih kuća (mnoge se danas

Vrh brda na kojem je bila utvrda

obnavljaju) naslonjenih na gradske zidine i međusobno odijeljenih širokom ulicom koja se u središtu pretvara u manji trg. Kaštel je nastao pregrađivanjem feudalne utvrde, ali za razliku od drugih istarskih utvrđenih gradića, koji najčešće prate kružni oblik brda na kojem se nalaze, ima gotovo kvadratni tlocrt, a to upućuje na planski podignuto naselje. Pravilna je urbana struktura inače značajka mnogih gradova na granici negdašnjega Akvilejskog patrijarhata i Pazinske grofovije (Hum, Vranja, Kršan, Boljun, Draguč, Kozljak...). Uz pristupnu se cestu smjestilo groblje i župna crkva Sv. Sabe, koja je na mjestu starije izgrađena 1869. kao jednobrodna građevina s bočnim kapelama. [2], [3], [7], [8]

Ruševine momjanskog kaštela

Približno 5 km od Buja i 3 km od granice sa Slovenijom nalazi se gradić **Momjan** (tal. Momiano), a Gornji je Momjan sa stambenim kućama smješten južno od utvrde. Iako se i Momjan nesumnjivo razvio iz prapovijesne gradine, ipak se u dokumentima prvi put spominje tek 1035. u povelji rimsko-njemačkoga cara Konrada II., ali ne kao utvrda, već kao *Villa Mimillianum* (selo) i sjedište istoimenoga posjeda Istarske markgrofovije. I sadašnje je ime nastalo iz tog naziva koji je vjerojatno ime negdašnjega nepoznatog vlasnika. I Donji i Gornji Momjan nalaze se na sjevernim padinama brda Sv. Mauro, a na južnim su terasastim obroncima brda maslinici i vinogradi u kojima se uzgaja čuveni momjanski muškac.

Momjan je 1102. već spominjani Ulrich II. od Weimar-Orlamünde, pripadnik njemačke tirinške plemićke obitelji, darovao akvilejskom patrijarhu Ulrichu I. von Eppenstinu zajedno s brojnim istarskim posjedima (Buzet, Boljun, Hum, Vranja, Kožljak, Buje, Kaštel, Grožnjan, Oprtalj i dr.) razočaran činjenicom što ga rimsko-njemački car Henrik IV. nije imenovao za istarskog markgrofa.

Tlocrt momjanske utvrde

Početak 13. st. Akvilejski patrijarhat daruje Momjan devinskim grofovima. Ta darovnica Woscalcu Devinskom nije sačuvana, ali se on kao svjedok na jednom sporazumu iz 1247. potpisuje kao Momjanski. Stoga je vrlo vjerojatno da je kaštel (ili barem njegova branič-kula), koji se inače prvi put izričito spominje 1307., izgrađen znatno prije, možda i početkom 13. st. Devinska su gospoda (prema gradiću Duino pokraj Trsta) bila poznata po prevrtljivosti i sporovima sa susjedima, a često su ratovala i mijenjala strane između grofova Goričkih i akvilejskih patrijarha. Od 1340. godine Momjanom u ime akvilejskih patrijarha upravljaju namjesnici utvrde Kostel (Pietrapelose) i grofovi Gorički, a nakon što je 1374. izumrla istarska grana te moćne plemićke obitelji, pripao je Habsburgovcima koji su ga često zalagali svojim vazalima.

Gotovo ukleti grad stalno je mijenjao vlasnike, najčešće darovnim ili nasljednim dokumentima. Zbog duboke provalije oko njega nikada nije bio osvojen, ali je razvojem vatrenog oružja izgubio na svom vojničkom značaju i pretvoren je u stražarnicu.

Rekonstrukcija negdašnjeg izgleda kaštela Momjan

Sve je to potrajalo do 1548., kada je kaštel kupila plemićka obitelj Rotta iz Bergama koja je staru srednjovjekovnu utvrdu gradnjom dviju luksuznih zgrada pretvorila u suvremenu renesansnu rezidenciju, a pomični drveni most preko provalije zamijenila kamenim. Kaštel je do 19. st. bio u rezidencijalnoj funkciji, ali su ga tada grofovi Rotta napustili i preselili se u mnogo udobniju palaču u naselju koje je bilo temeljito pregrađeno u 18. st. Momjan je bio u vlasništvu Rotta do ukidanja kmetstva 1848., kada postaje sjedište samostalne seoske općine, a 1905. biva priključen općini Buje.

Ostaci kaštela u Momjanu [3]

Danas je kaštel u ruševnom stanju jer su se veliki kameni blokovi strovali u provaliju. Kameni most vidljiv je samo u tragovima. U Gornjem su Momjanu sačuvane brojne bogate građanske kuće iz 17. i 18. st. te trobrodna župna crkva Sv. Martina iz 15. st. s lijepom propovjedaonicom koja je 1859. obnovljena i produžena. Od ostalih

građevina posebno se ističe palača obitelji Rotta iz 1600. koja je 1835. pretvorena u rezidenciju obitelji Rotta. [3]

Valja istaknuti da je u Momjanu pronađen jedan od dva prijepisa *Istarskog razvoda* na glagoljici koji se čuva u Državnom arhivu u Rijeci (prijepis iz Kršana nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu), pravni dokument o razgraničenju teritorija susjednih komuna u Istri. U 16. st. napisan je i tzv. *Momjanski katastik*, inventura posjeda i prava obitelji Rotta.

Na potoku Poganj koji teče ispod momjanskog kaštela bilo je čak 9 mlinova, a posljednji je prestao raditi 1965. godine. Tu je i mnogo slapova, a pokraj jednoga je pećina Zingarella (Ciganska) u kojoj su pronađeni tragovi života iz neolitika, eneolitika i brončanog doba te antičkog Rima i keramički nalazi iz razdoblja 5. do 7. st.

Današnji Momjan ima približno 300 stanovnika, više nego trostruko manje nego što je to imao 1921. godine. [2], [3], [5]

Ruševine kaštela nedaleko rijeke Mirne

Na glavnoj cesti prema Puli, 5 km udaljeno od Buja, nalazi se mjesto Krasica s obližnjim zaseocima Gardoš, Baredine, Lozarri, Punta i još nekoliko manjih. Na okolnim su brežuljcima bile prapovijesne gradine, a najpoznatija je legendarna utvrda **Kastion (Castrum Lionis ili Castrum Castiloni)** koja je ime dobila po istoimenom potoku. Iz te gradine i kasnijega kaštela potječe nakit, natpisi, ostaci stupova i kipovi koji su pohranjeni u muzejima Trsta, Pule i Poreča, a odatle je i ugrađeni bočni zid crkve u Bujama. Gradina je bila na brežuljku koji se uzdiže odmah iza skretanja za Baredine, stotinjak metara udaljena od današnje crkve Sv. Stjepana i Sv. Marije Magdalene. Ostaci te utvrde, koja je također bila u darovnici Urlicha II. Akvilejskom patrijarhatu, danas su skriveni u gustom raslinju. Suvremenu je utvrdu podigao Biaquin III. Momjanski 1320., a srušio ju je sredinom 14. st. akvilejski patrijarh Bertrand uz pomoć grofova Goričkih i vojničke posade utvrde Pietrapelose. Kaštel nikada više nije obnovljen – to je bilo zabranjeno kasnijim

Utvrda i gradić Momjan

vlasnicima feuda. U utvrdu je bilo nekoliko kuća i romanička crkva Sv. Marije od Gradine koja je stajala na vrhu brežuljka sve do kraja 18. st. [5], [6]

U općini Brtonigla, nedaleko mjesta Serbani i blizu Nove Vasi, na litici i padinama brežuljka što se spušta do plodnih polja doline rijeke Mirne, nalaze se ostaci kaštela **Sv. Juraj na Mirni** (zvan i **Santi Quaranta – Četrdeset svetaca**). Kaštel je smješten na iznimno važnom strateškom položaju (udaljen je nepun kilometar zračne linije od mosta na autocesti Istarskog ipsilona), a u doba Rimskog Carstva i tijekom ranoga srednjeg vijeka igrao je važnu ulogu. Gradina i kasniji kaštel Sv. Juraj branili su važnu riječnu luku na rijeci Mirni preko koje su stanovnici Brtonigle i Krasice izvozili svoje vino, ulje, žito, voće i drva nizvodno prema moru sve do Trsta i Venecije, ali i uvozili sve ostale potrepštine.

Današnji Momjan tvore dva odvojena naselja jer se donji dio gradića s ostacima kaštela nalazi na nepristupačnoj stijeni

Naime, najduža je istarska rijeka Mirna, duga 53 km, koja izvire u dolini Kotli u Buzeštini, a utječe u Jadransko more pokraj Novigrada, bila u starom vijeku plovna vjerojatno do Buzeta. O njezinoj plovnosti uostalom svjedoči i legenda o Argonautima koji su oko 1200. pr. Kr. oteli runo na crnomorskim obalama Male Azije te morima, rijekama i podzemnim vodotocima doplovili da Mirne i nastanili se na okolnim obroncima. Pretpostavlja se da su u antic Mirnom plovili veliki brodovi čak do Motovuna, ali tada je rijeka bila niža za više od 10 m, pa je u nju ulazilo more. Glavna luka na ušću bila Antenal i u kojoj je znalo biti i do pedesetak brodova. U

srednjem je vijeku zbog nanosa plovnost smanjena, pa su veći brodovi mogli ploviti do luke Baštija pokraj Portona, mosta na glavnoj prometnoj vezi između Pule i Buja.

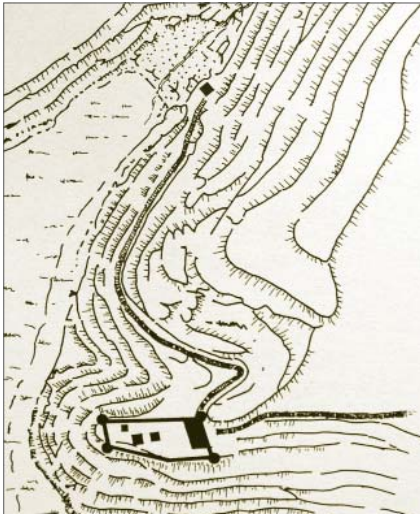
Negdašnja je rimska utvrda u srednjem vijeku promijenila mnogo vlasnika, da bi je na kraju 1260. otkupio Akvilejski patrijarhat koji ju je proširio i dodatno utvrdio te iz nje nadzirao sve svoje istarske posjede. Strateški je značaj utvrde smanjen nakon mletačkih napada 1291., a u cijelosti je prestao 1354., kada ga je osvojila genoveška vojska koja je sve porušila da bi onemogućila povratak Mlečana. S obzirom na to da su se potom promijenili geostrateški odnosi na istarskom poluotoku, Mlečani utvrdu nisu obnavljali, već su njezine ostatke najprije prodali Albertu Bratiju iz Kopra, a zatim je 1420. predali Grožnjanu. Potom je kaštel 1545. kupio Alessandro Soranza, a

Pogled s položaja kaštela Sv. Juraj na most i ušće Mirne (snimio: D. Gubić)

posljednji su njegovi vlasnici bili Bertuccio i Bartolomeo Manzini iz Buja.

Ostaci kaštela Sv. Juraj nalaze se na vrhu istoimenog brežuljka iznad sjeverne obale rijeke Mirne, približno 5 km od njezina sadašnjeg ušća. Od negdašnje prostrane utvrde trapezoidnog tlocrta nešto su bolje očuvani skromni ostaci obrambenog zida

Tlocrt kaštela Sv. Juraj

na sjevernoj strani i okrugle ugaone kule. Jedina je donekle očuvana građevina cijelog kompleksna crkvice sv. Jurja, romanička građevina koja je vjerojatno izgrađena u 11. st. Sadašnji je oblik dobila u 17. st. i dugo je bila župna crkva, a u njoj se bogoslužje održavalo sve do 1820. godine. Budući da je kaštel ležao iznad prirodno zaštićene luka Pišine (danas Soline), cijeli je dio strme riječne obale bio od kaštela do luke zaštićen dugačkim obrambenim zidom koji je potpuno zatvarao pristup s kopnene strane.

Luka je kaštelu Sv. Juraj davala poseban značaj, a s obzirom na to da je bila na ishodištu važnih putova koji su vodili u unutrašnjost Istre, u nju je roba dolazila sve do sve do 1906., kada je i cijela delta zatrpana muljem, a potom je ušće regulirano i meliorirano. Navodno su se na kulama kaštela palile baklje koje su davala pravac plovidbi, a luka se zatvarala lancima pri istovaru i utovaru roba. [3]

(nastavit će se)

IZVORI

- [1] Ivetic, E.: Istra kroz vrijeme, Centar za povijesna istraživanja, Rovinj, 2009.
- [2] Ivetac, J.: Korijeni istarskih gradova, Josip Turčinović, Pazin, 2002.
- [3] Foscan L.: I castelli medioevali dell'Istria, Edizioni Italo Svevo, Trst, 1992.
- [4] Mohorovičić A.: Utvrđeni gradovi i kašteli sjevernog Jadrana, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1997.
- [5] Veronese, L.: Castelli e Borghi fortificati dell'Istria, Trst, 1981
- [6] Sirk, Ž.: Između lava i orla (II). Srednjovj. gradovi, kašteli i kule istre i Hrv. prim. i njihovi gospodari, Nova Istra, 2002., 2-3, 206-217
- [7] Mihovilić K.: Prapovijesni kameni spomenik u Kaštela – Castelvenere. Bujština '98, Umag, 1998., 9-12
- [8] Cestnik V.: Željeznodobna nekropola Kaštel kod Buja, Arheološki muzej Istre, Pula, 2009.

Pretpostavljeni izgled kaštela Sv. Juraj i obližnje luke

CASTELLUM REMAINS IN BUJE AREA

Istrian castelli, mostly built in the 12th and 13th centuries, are a big and insufficiently studied treasure of our cultural heritage. Their downfall started in the 16th century after development of artillery, and many of these forts were demolished without any trace remaining. The best preserved ones are castelli around which fortified settlements were developed. Istrian castelli will be presented in several instalments, and the first one focuses on Buje area, which is the northwesternmost part of Croatian Istria. Although some twenty castelli used to stand in this area, no more than a few have been saved to this day. Buje, a historic

centre of Buje area, with some traces of a former castellum in the central core of the town, is presented together with a castellum near the Slovenian border, which was destroyed a long time ago and where a part of the town bearing the same name (Kaštel) is now situated. The nearby locality of Momjan also has a castellum which is in a poor state of repair as it was abandoned almost two centuries ago. A similar destiny was reserved to the St. George Castellum (Kaštel sv. Jurja), situated near a big motorway bridge, which has been reduced to some hardly recognisable remains.